

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Коломієць Олена, докторка філософських наук, доцента кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

ORCID: [0000-0002-1343-4268](https://orcid.org/0000-0002-1343-4268)

E-mail: kolomiietsolena@gmail.com

Демиденко Тетяна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

ORCID: [0000-0003-4864-1512](https://orcid.org/0000-0003-4864-1512)

E-mail: demydenkota@gmail.com

У статті обґрунтовані особливості технології соціального прогнозування у соціальній роботі. Охарактеризовано рівні її застосування: макро-, мезо- та мікро; зміст етапів технології соціального прогнозування у громаді: аналітичного, порівняльного, експертного та моделюючого. Обґрунтована необхідність володіння фахівцями соціальної роботи прогностичною компетентністю для ефективного прогнозування та професійної діяльності.

Ключові слова: прогноз, соціальне прогнозування, партисипативне прогнозування, рівні прогнозування, громада, соціальна робота, технологія соціальної роботи, прогностична компетентність фахівця соціальної роботи.

SOCIAL FORECASTING AS A TECHNOLOGY OF SOCIAL WORK

Kolomiiets Olena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Educational and Socio-Cultural Management and Social Work Department Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.

ORCID: [0000-0002-1343-4268](https://orcid.org/0000-0002-1343-4268)

E-mail: kolomiietsolena@gmail.com

Demydenko Tetyana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Educational and Socio-Cultural Management and Social Work Department Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.

ORCID: [0000-0003-4864-1512](https://orcid.org/0000-0003-4864-1512)

E-mail: demydenkota@gmail.com

The article considers social forecasting as a technology of social work. The importance of social forecasting as a tool that allows analyzing current tendencies and assessing the possible consequences of social processes is determined. The purpose of the article is to substantiate the features of social forecasting as a social work technology. Research methods used: analysis of scientific sources on the social forecasting issues, the application of social forecasting methods, and the predictive competence of social work specialists. The features of this technology and its results (social forecasts) are highlighted, in particular: the relation of forecasting with management and planning processes, the relative objectivity of social forecasting, the high level of unpredictability, the

dependence of the accuracy of forecasts and their time limits. Three levels of application of social forecasting technology in social work are identified and characterized: macro-, meso-, and micro-levels. The content of the social forecasting stages as a social work technology in the community is covered: the analytical stage (assessment of community needs), the benchmarking stage, the stage of expert forecasting (search and normative), the stage of developing prognostic models. Thanks to forecasting, social work professionals have the opportunity to anticipate potential risks, plan measures to prevent crisis situations, and provide effective assistance to various categories of the population. The article focuses on the relevance of participatory forecasting application in social work in the context of war and post-war revival of communities and the country. The application of this technology contributes to improving management decisions and raising the social work quality, and contributes to the development of long-term programs for the prevention or minimization of social problems. The article emphasizes the importance of involving the public and specialists in the forecasting process, which contributes to more effective solutions to social problems and the development of innovations in social work within the community. The necessity for social work professionals to have predictive competence for effective activity and forecasting at the micro-level is substantiated.

Keywords: forecast, social forecasting, social work, social work technology, participatory forecasting, prognostic competence of a social work specialist.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах війни соціальне прогнозування набуває особливого значення, оскільки існує необхідність оперативно реагувати на виклики, які виникають у зв'язку з військовими діями та їх наслідками. У таких умовах соціальні системи стикаються з надзвичайними навантаженнями, зростанням рівня травматизації населення, включаючи збільшення кількості осіб, що потребують соціально-психологічної підтримки. Прогнозування дозволяє оцінювати масштаби потреб, розробляти ефективні стратегії підтримки населення і планувати довгострокові програми щодо зменшення соціальної нерівності, напруги, відбудови соціальних структур.

Специфіка соціальної роботи в умовах війни, удосконалення законодавства у соціальній сфері актуалізують проблему використання соціального прогнозування у цій галузі. Результативність діяльності фахівців соціальної сфери в умовах непередбачуваності багато в чому залежить від прогнозування перспектив розвитку соціальних явищ та процесів. У зв'язку з цим зростає актуальність досліджень застосування соціального прогнозування у сучасній соціальній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове прогнозування як передбачення розвитку соціальних явищ та процесів розробляється в межах соціогуманітарних наук, зокрема соціології. Перспективи соціального прогнозування у сучасній гуманітарній та управлінській діяльності досліджено Г.Москаль (2016). Психологічні підходи до прогнозування розроблялися В.Жовтянською (2021), П.Гнатенком, Е.Скибою (2020) та ін. Проблемам інтеграції соціально-психологічного знання і соціальної прогностики, теоретичних і методологічних засад психологічного забезпечення соціального прогнозування присвячена монографія Т.Данилової, В.Жовтянської, О.Кухарук, О.Малхазова, О.Суший (2023).

Проте недостатньо дослідженим залишається питання застосування соціального прогнозування у діяльності фахівців соціальної роботи.

Мета статті – обґрунтувати особливості соціального прогнозування як технології соціальної роботи. Застосовані методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури для з'ясування рівнів, етапів соціального прогнозування; теоретичне узагальнення для формулювання висновків щодо ролі соціального прогнозування в соціальній роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному світі, де соціальні зміни відбуваються надзвичайно швидко, прогнозування стає невід'ємною частиною професійної діяльності фахівців соціальної роботи, сприяючи підвищенню якості та результативності надання соціальних послуг.

Серед українських науковців, що досліджували методологічні основи прогнозування економічного та соціального розвитку, слід відзначити О. Власюка, В. Матвієнка та ін. У філософському енциклопедичному словнику [3] прогнозування розглядається як «аналіз та наукове передбачення майбутніх станів і тенденцій розвитку соціальних чи природних явищ, обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики процесів, що передбачаються».

За Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» «державне прогнозування економічного і соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку» [9].

Більшість дослідників (М. Лепський, В. Шахрай, Т. Данилова, В. Жовтянська, О. Кухарук, О. Малхазов, О. Суший, Г. Москаль та ін.) визначають поняття «соціальне прогнозування» як: вид антиципації (випереджаючого відображення) оточуючої дійсності, науково-теоретичну та предметно-практичну діяльність, одну з технологій соціального передбачення, наукове передбачення перспектив розвитку об'єкта (вірогідного та бажаного).

Науковці виокремлюють специфічні особливості соціального прогнозування:

1) Зв'язок прогнозування, функціонування та розвитку соціальних систем з процесами управління ними. Так, В. Шахрай [1] розглядаючи соціальне прогнозування як одну з технологій соціального передбачення, описує його мету як визначення якісних параметрів соціальних явищ, процесів, відносин у майбутньому та особливостей впливу на них у необхідному напрямі. Таким чином, у соціальних прогнозах тісно переплітається передбачення майбутнього та управління ним (прогноз як побудова моделей можливих та бажаних станів системи);

2) прогнозування пов'язано з процесом планування і є його науковою базою: на основі висновків прогнозування відбувається планування процесів, прогнози є одним із видів інформаційного забезпечення планування [15];

3) відносна об'єктивність соціального прогнозу, який завжди базується на певній системі теорій, концепцій, цінностей [11];

4) високий ступінь непередбачуваності соціальних прогнозів у зв'язку з неможливістю урахування багатофакторних впливів на соціальні об'єкти [2];

5) можливість управління (впливу) на прогноз на основі цілей, норм, моделей бажаного стану об'єкта;

6) залежність точності прогнозу від його часових меж (короткострокові, середньострокові та довгострокові прогнози) [2].

Визначаючи прогноз як технологію (багаступінчатий процес) наукового пошуку, В. Горбатенко описує його стадії:

1) постановка мети; 2) одержання інформації; 3) обробка інформації; 4) оцінка і аналіз інформації; 5) визначення перспектив і вірогідності реалізації прогнозу [12].

У науковій літературі виокремлюють у соціальному прогнозуванні як соціальній технології певні етапи:

1) аналіз тенденцій та перспектив розвитку прогнозованого явища;

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

- 2) проведення аналогій з тенденціями в соціальній та інших сферах;
- 3) екстраполяція сучасних тенденцій та закономірностей розвитку соціальних систем у майбутнє;
- 4) оцінка (експертна оцінка) можливого і бажаного стану соціального об'єкта (явища, процесу);
- 5) моделювання прогнозованих явищ (розробка прогностичних моделей: від образів імовірнісного / бажаного майбутнього, сценаріїв можливого / бажаного розвитку подій, можливих ризиків, загроз, до моделей управління в соціальній роботі).

Таким чином, на основі аналізу наукової літератури у змісті технології прогнозування соціального об'єкта виділяємо: прогнозування майбутнього стану об'єкта (його якісних і кількісних характеристик), тенденцій його розвитку, сценаріїв можливого / бажаного розвитку подій, можливих ризиків.

Т. Данилова, В. Жовтянська, О. Кухарук, О. Малхазова, О. Суший [2] виділяють декілька рівнів соціального аналізу явищ і процесів:

- «метарівень – теоретичного узагальнення відповідає на запитання про напрям розвитку суспільства, тобто дає змогу говорити про тренди, мейнстрими, магістральні лінії тощо соціального розвитку;
- макрорівень показує, як суспільство функціонує загалом, яка його структура;
- мезо / екзорівень – як функціонують його підсистеми;
- мікрорівень висвітлює роль і місце людини, а також конкретних людських взаємовідносин у створенні та функціонуванні структур соціальної реальності».

Відповідно аналізу соціальних об'єктів на різних рівнях «соціальної реальності» [2], виділяємо наступні рівні соціального прогнозування у соціальній роботі: макро-, мезо- та мікро.

Прогнозування соціальних об'єктів на макро-рівні здійснюється на основі Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [9]. Наукове прогнозування у соціальній роботі на макро-рівні ми розглядаємо як прогнозування функціонування макросоціальних систем, явищ і процесів, що відбуваються у суспільстві, передбачення і моделювання варіантів їх розвитку та управління ними на основі аналізу поточних тенденцій. Воно лежить в основі розробки ефективної соціальної політики. Прогнозування у соціальній політиці дозволяє визначити (скоріше спирається на них) соціальні настрої та конфлікти, потреби вразливих категорій населення у соціальних послугах, удосконаленні та розробці нових механізмів підтримки останніх.

Соціальне прогнозування на макро-рівні – у соціальній політиці спирається на результати досліджень змін у різних сферах:

- політичній (функціонування та реформування різних гілок влади, взаємовідносини влади і суспільства, відповідність прийнятих рішень запитам населення, залучення громадян до формування та реалізації соціальної політики);
- економічних (руйнування інфраструктури, зайнятість населення – невідповідність попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці, падіння ВВП, зменшення купівельної спроможності громадян, зростання рівня бідності тощо);
- соціальній (соціальні настрої і кризи, підвищення соціальної згуртованості та солідарності, патріотизму, рівень задоволеності потреб населення, зростання вразливих груп населення, дискримінація різних соціальних груп тощо);
- культурній (сприяння ідентичності та згуртованості української нації, формування світогляду доступність, безбар'єрність, виховний та реабілітаційний потенціал культурних заходів, залученість населення до культурно-мистецьких заходів);

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

- демографічній (старіння та статеві-вікова структура населення, втрати у війні, внутрішня та зовнішня міграція, сирітство, зміни у структурі сім'ї тощо).

На основі прогнозів у соціальній політиці моделюються можливі варіанти розвитку соціальних процесів, розробляються політика зайнятості, стратегії, плануються довго-, середньо- та короткострокові державні програми соціального забезпечення, підтримки та допомоги вразливим групам населення.

Так пріоритетним напрямом соціального прогнозування у соціальній роботі на макро-рівні сьогодні є розробка оптимальної стратегії соціальної роботи і її моделей в умовах військової агресії та післявоєнного відновлення країни. На думку О. Суший, [2] відновлення миру, прогнозування майбутнього України повинно враховувати загальну травмованість, невдоволення та очікуваність українського суспільства.

Соціальне прогнозування у соціальній роботі на мезо-рівні відбувається у місцевих громадах, державних та недержавних організаціях соціальної сфери. З метою підвищення якості прогнозів на цьому рівні доцільно використовувати партисипативне прогнозування. Аналіз наукової літератури дав можливість визначити партисипативне прогнозування на рівні громади як активне залучення різних зацікавлених сторін (жителів громади, експертів – фахівців соціальної сфери, психологів, юристів, представників громадських організацій / фондів, бізнесу, органів влади тощо) до процесу спільного передбачення майбутнього. Це дозволить врахувати інтереси та потреби максимально широкого кола організацій та осіб при прийнятті рішень. Розробка стратегій розвитку та повоєнного відновлення громад має ґрунтуватися на принципах партисипації.

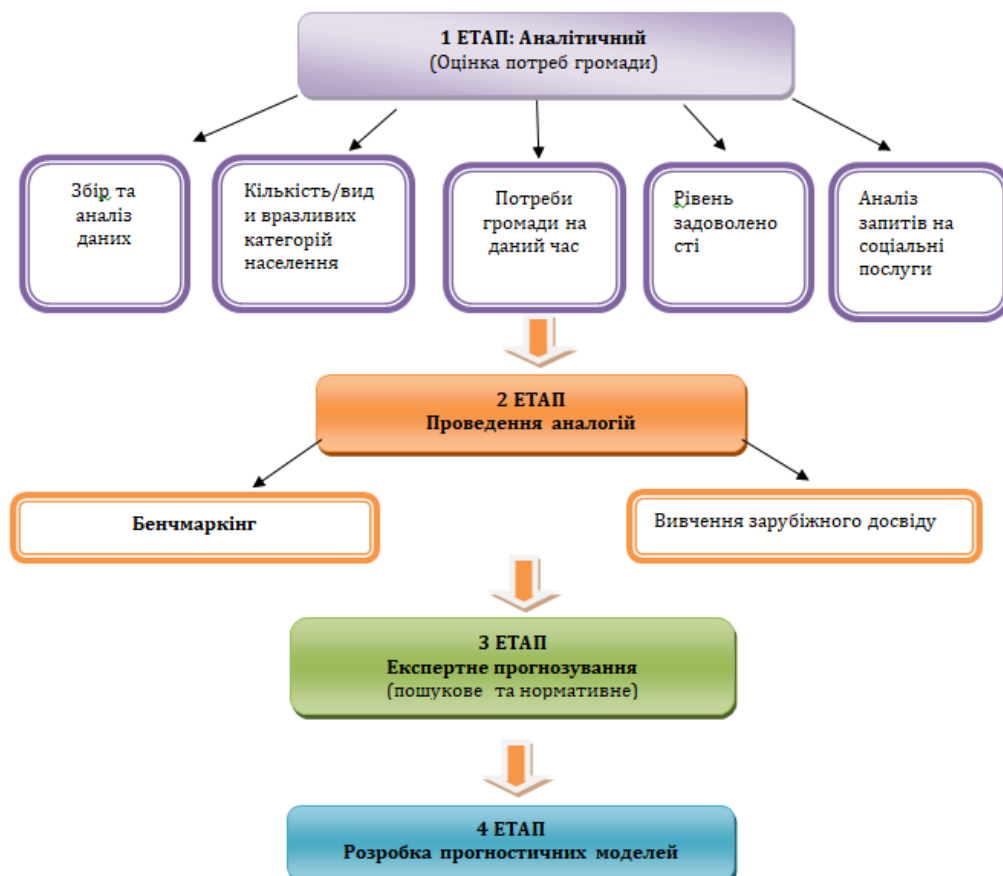

Рис. 1. Етапи технології соціального прогнозування у соціальній роботі в громаді

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Виокремимо етапи технології соціального прогнозування у соціальній роботі в громаді (рис. 1):

1) аналітичний етап (оцінка потреб громади) – збір даних (статистичних, демографічних, економічних показників) та їх аналіз шляхом виявлення відмінностей та взаємозв'язків соціальних явищ і процесів, закономірностей та тенденцій їх розвитку:

- а) запитів на соціальні послуги;
- б) потреб громади на даний час шляхом проведення опитувань, круглих столів;
- в) аналіз кількості та видів вразливих категорій населення;
- г) рівня задоволеності громадян соціальним забезпеченням, наданням соціальних послуг, підтримки, самореалізації;

2) етап проведення аналогій: використання бенчмаркінгу (порівняння ситуації громади з іншими подібними громадами) та зарубіжного досвіду дозволить використовувати напрацьовані практики та результати застосування нових підходів, перевірених і успішних моделей соціальної роботи у прогнозуванні, що знижує ризики невдач;

3) етап експертного прогнозування (пошукового та нормативного);

4) етап розробки прогностичних моделей.

Прикладом соціального прогнозування на мезо-рівні є прогнозування у проєктній діяльності. Так, А. Семез [11] розглядає його як фактор та метод оцінки життєздатності проєкту. Соціальне прогнозування використовують при оцінці та управлінні ризиками соціального проєкту, передбаченням короткотривалих і довготривалих наслідків реалізації проєкту, подальшого його розвитку після закінчення фінансування.

З метою зниження втрат та ризиків на етапі реалізації проєкту здійснюється управління ними через прийняття організаційних та фінансових рішень.

Прогнозування в соціальній роботі на мікро-рівні ми розглядаємо як передбачення результату надання соціальних послуг особі, групі, громаді. Проєктування на мікро-рівні характеризується індивідуальною творчістю фахівця соціальної роботи та потребує сформованої прогностичної компетентності.

Прогностична компетентність як науковий феномен досліджується у філософії, соціології, психології тощо. В. Шаравара розглядає прогностичну компетентність як характеристику та вид професійної компетентності, визначає її як «здатність моделювати можливі професійні проблеми, заздалегідь знаходити шляхи їх ефективного розв'язання, своєчасно реагувати на непередбачувані зміни в діяльності» [6].

К. Халецька аналізує прогностичну компетентність як феномен, «який віддзеркалює здатність до гнучкого прогнозування, планування та проєктування діяльності; здатність до аналітичного планування та проведення наукового експерименту; здатність до побудови доказових та обґрунтованих підтверджень, коригувань або спростування прогнозів; прагнення конструювання професійно особистісної траєкторії саморозвитку» [5].

Професійним стандартом «Фахівець із соціальної роботи» [4] пов'язано трудову функцію, яку визначають як «прогнозування та проєктування заходів соціальної підтримки, у тому числі надання соціальних послуг, їх змісту та обсягу» із загальною компетентністю «діагностувати, прогнозувати та проєктувати соціальний розвиток у певній адміністративно-територіальній одиниці / територіальній громаді». Означена компетентність характеризується знаннями методологій та технологій соціальної експертизи, соціального проєктування, моделювання і прогнозування; управління соціальними ризиками та технологіями соціальної роботи з різними групами населення. Серед необхідних умінь та навичок даної компетентності зазначені наступні: прогнозування розвитку соціального обслуговування та соціальної підтримки на основі моніторингу соціальної ситуації та уміння прогнозувати пріоритетні напрями соціального захисту населення у територіальній громаді в межах повноважень.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Відповідно у Стандарті вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань Соціальна робота визначена одна з фахових компетентностей – «здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів», а у Стандарті вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти – «здатність професійно діагностувати, прогнозувати, проектувати та моделювати соціальні ситуації».

Таким чином, прогностична компетентність є необхідною складовою загальних компетентностей сучасного фахівця соціальної роботи та дозволяє йому застосовувати технологію соціального прогнозування у професійній діяльності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Соціальне прогнозування є важливою технологією у соціальній роботі, яка забезпечує науково обґрунтоване передбачення тенденцій, станів та перспектив розвитку соціальних явищ на макро-, мезо- та мікрорівнях. У взаємодії з процесами управління та планування воно дозволяє моделювати бажані та можливі сценарії розвитку соціальних об'єктів. Виокремлено етапи технології соціального прогнозування у соціальній роботі: аналітичний, порівняльний, експертний та моделюючий.

Дане дослідження не претендує на вичерпність висвітлення проблеми. Напрямок подальших наукових пошуків вважаємо дослідження практичного застосування методів прогнозування фахівцями соціальної сфери громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шахрай В. П. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464с.
2. Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів: монографія / за ред. О. Суший. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2023. 171 с.
3. Філософський енциклопедичний словник. URL: <http://surl.li/psoafo> (дата звернення 27.01.2025).
4. Професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи». URL: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/88-1179.pdf> (дата звернення 27.01.2025).
5. Халецька К. Сучасна інтерпретація категорії «прогностична компетентність» у міждисциплінарному вимірі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2023. № 3(144). С. 109 – 114.
6. Шаравара В. В. Формування прогностичної компетентності студентів як наукова проблема. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2020. № 1 (19). С.331 – 336. doi:[10.32342/2522-4115-2020-1-19-39](https://doi.org/10.32342/2522-4115-2020-1-19-39).
7. Матвиенко В. Я. Прогностика. Київ: Українські пропілеї, 2000. 520 с.
8. Основи стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів: монографія /за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. 464 с.
9. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000р. № 1602-III. Дата оновлення 02.12.2012р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text> (дата звернення 27.01.2025).
10. Дегтяр О. А. Прогнозування як функція державного управління розвитком структурних складових соціальної сфери. *Публічне управління: теорія та практика*: зб. наук. пр. Харків. 2013. 4(16). С. 33 – 38.
11. Семез А. А. Соціально-педагогічне проектування: навч.-метод. посіб. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2012. 132 с.
12. Горбатенко В. «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами. *Політичний менеджмент*. 2004. №1. С.30 – 40.
13. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.
14. Романенко О. Я. Футурологія та прогностика як способи інституціоналізації наукового прогнозування соціального майбутнього. *Нова парадигма*. Київ. 2014. Вип. 121. С.32 – 43.

15. Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом?: монографія / за заг. наук. ред. В. І. Подшивалкіна. Одеса, 2014. 546 с.

REFERENCES

1. Shakhrai, V. P. (2006). *Tekhnologii sotsialnoi roboty*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. [in Ukrainian].
2. Psykholohichne zabezpechennia prohnouzuvannia sotsialnykh protsesiv: monohrafiia / O. Sushiy (Ed.) et al. (2023). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
3. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. URL: <http://surl.li/psoafo> [in Ukrainian].
4. Profesiynyi standart «Fakhivets iz sotsialnoi roboty». URL: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/88-1179.pdf>. [in Ukrainian].
5. Khaletska, K. (2023). Suchasna interpretatsiia katehorii «prohnostychna kompetentnist» u mizhdystsyplinarnomu vymiri. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*. Odesa. 3(144). 109 – 114. [in Ukrainian].
6. Sharavara, V. V. (2020). Formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti studentiv yak naukova problema. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*. No. 1 (19). 331 – 336. doi:10.32342/2522-4115-2020-1-19-39. [in Ukrainian].
7. Matvyenko, V. Ya. (2000). *Prohnostyka*. Kyiv: Ukrainski propilei [in Ukrainian].
8. Osnovy stratehichnoho prohnouzuvannia politychnykh sytuatsii ta protsesiv. M. A. Lepskyi (Ed.) et al. (2015). Zaporizhzhia: ZNU. [in Ukrainian].
9. Pro derzhavne prohnouzuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23.03.2000r. № 1602-III. Data onovlennia 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text> [in Ukrainian].
10. Diehtiar, O. A. (2013). Prohnouzuvannia yak funktsiia derzhavnoho upravlinnia rozvytkom strukturnykh skladovykh sotsialnoi sfery. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka : zb. nauk. pr.* Kharkiv. 4(16). 33 – 38 [in Ukrainian].
11. Semez, A. A. (2012). *Sotsialno-pedahohichne proektuvannia*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V.Vynnychenka. 2012. [in Ukrainian].
12. Horbatenko, V. (2004). «Analiz maibutnoho» ta yoho rol v upravlinni sotsialno-politychnymy protsesamy. *Politychnyi menedzhment*. 1. 30 – 40. [in Ukrainian].
13. Havrylyshyn, B. (2009). Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymskomu Klubovi. Kyiv: PULSARY. 248 [in Ukrainian].
14. Romanenko, O. Ya. (2014). Futurolohiia ta prohnostyka yak sposoby instytutsionalizatsii naukovo prohnouzuvannia sotsialnoho maibutnoho. Nova paradyhma. Kyiv. *Nova Paradigma. issue 121*. 32 – 43. [in Ukrainian].
15. Sotsialni tekhnologii: zarady choho? Yakym chynom? Z yakym rezultatom? V. I. Podshyvalkin (Ed.) et al. (2014). Odesa. [in Ukrainian].